

ET HEBRAISK SKRIFT MOD KRISTENDOMMEN
– FRA ÅR 53?

EN UNDERSØGELSE AF COD. SIM. HEBR. NR. 93

AF

HANNE TRAUTNER-KROMANN

Det kongelige Biblioteks samling af hebraica og judaica er internationalt kendt og højt værdsat, ikke blot på grund af samlingens store ennemæssige bredde, men også fordi der er mange sjældne håndskrifter og bøger imellem. En stor del af denne samling udgøres af professor David Simonsens privatbibliotek,¹⁾ heriblandt omkring 170 håndskrifter af forskellig art. Desværre er ikke alle undersøgt nøjere, selv om nogle af dem er af stor betydning for f. eks. reetablering af usikkert overleverede tekster, sproghistorie, religionshistorie m.m. Et af disse håndskrifter tiltrækker sig særlig opmærksomhed, ikke i kraft af dets alder eller udseende, men på grund af dets usædvanlige indhold.²⁾ Det udgiver sig for at være et brev fra år 53, skrevet af en af de førende rabbinske autoriteter i Jerusalem, rabbi Johanan ben Zakkai, som advarer jøderne i Rom mod Paulus og kristendommen. Hertil er knyttet en kommentar af en senere lærd, rabbi Eliezer bari Ashkenazi. Selve afskriften er ikke svær at datere, her røber ydre træk, at den er foretaget i sidste halvdel af det 18. århundrede, men indholdet – er *det* så gammelt som brevet selv hævder?³⁾

1. Håndskriftet blev erhvervet af D. Simonsen i 1899 formodentlig efter en salgskatalog,⁴⁾ men skønt Simonsen tydeligvis har arbejdet med håndskriftet (der er nogle anmærkninger med hans karakteristiske skrift i teksten) og derudover har skrevet nogle notater på en løs seddel, der er vedlagt, giver han intet fingerpeg om dets proveniens. Derimod er der på denne seddel omkring 30 år senere af Simonsen tilføjet en henvisning til tre trykte udgaver af brevet. Den første udgave fra 1895 oplyser, at teksten er fra et håndskrift, som aftrykkes for første gang.⁵⁾ Næste udgave er fra

1906 eller 1907.⁶⁾ I 1915 blev det aftrykt igen, men tilsyneladende kendte Simonsen ikke denne udgave.⁷⁾ Derimod købte han en udgave fra 1929.⁸⁾ Endelig gav E. Percy i 1940 i en artikel en oversættelse af en del af brevet samt en kommentar.⁹⁾ Da brevet selv i de trykte udgaver har været ret ukendt, er der meget lidt litteratur om det. Kun tre udgivere har skrevet herom, og det er således kun J. D. Eisensteins korte forord til 1915-udgaven, A. I. Dziubas' indledning og kommentar til 1929-udgaven samt Percys delundersøgelser, som bidrager direkte til belysning af brevet.

Eisenstein angiver, at brevet er skrevet af en fiktiv forfatter, der påstås at være rabbi Johanan ben Zakkai, og at dette falskneri kan erkendes ud fra indholdet, dateringen, omtalen af Paulus og Peter o.s.v. Men han er ikke i tvivl om, at brevet er meget gammelt og mener, det er fra en tid, hvor de kristne stod jøderne så nær, at det var nødvendigt at advare mod kristendommen. Desuden er han overbevist om, at der senere er blevet tilføjet mange udtalelser og temaer fra mystikken med allegorier og talmystik, men han går ikke ind i en nærmere diskussion af brevet.

Dziubas derimod har skrevet en hel bog på basis af det håndskrift, der ligger til grund for 1895-udgaven. I forordet angiver han desværre ikke, hvor eller hvordan han fik fat på håndskriftet, men han nævner, at han senere – efter bearbejdelsen af håndskriftet – så to trykte udgaver, nemlig 1895- og 1906(07)-udgaverne. Ud over dette har Dziubas ikke kunnet spore håndskriftet tilbage i tiden. Han omtaler den historiske baggrund for brevet, idet han tager tidsangivelsen år 53 for pålydende, og i en efterskrift forklarer han tilstedeværelsen af de mange senere ord og udtryk i brevet med, at det oprindeligt blev skrevet på aramæisk og muligvis kopieret mange gange, indtil denne version kom ham i hænde.

Percy behandler på basis af Eisensteins tekst en del af brevet. Hele begyndelsen udelader han dog, dels fordi han anser skildringen af den kristne lære og advarslen herimod for det væsentlige, dels fordi det udeladte afsnit er gennemvævet med talmystik. Årsagen til Percys interesse for brevet er, at det – hvis det da er ægte – beviser, at jøder faktisk havde så fjendtlig en indstilling til den tidlige kristendom, som han mener Det Nye Testamente lægger op til. Percy skriver, at jøderne har ment at kunne gøre gældende – ud fra det lidt der findes af polemik mod kristendom i ældre jødisk litteratur – at synagogens indstilling til kristendommen i begyndelsen var langt mindre fjendtlig end formodet. Men denne påstand modsiges ifølge Percy af de mange udsagn i Talmud, hvoraf det fremgår, at jøderne betragtede kristendom som et farligt kætteri. Han er meget i tvivl om brevet ægthed og finder træk, der kan passe med at det er ægte, men også en hel række andre træk, der tyder på det modsatte.

Pereys konklusion er, at brevet nok er ægte, og hvis det er ægte, så bekræfter det Det Nye Testaments billede af jødernes holdning til kristendom i urkristen tid, foruden at det er det tidligst kendte ikke-kristne vidnesbyrd om Jesus og kristendom.

2. De tre forfattere er altså enige om, at brevet er meget gammelt, men ikke om at det er ægte. Vi må derfor se på håndskriftet i Kgl. Bibl. Dets kerne består af brevet og parallelt hermed står kommentaren, som hovedsageligt forklarer talmystikken. Foran brevet er skrevet to „forord“ med angivelse af omstændighederne omkring brevet. Det første, som vi kan kalde prolog I (11 korte linier), fortæller, at det er et brev rabbi Johanan ben Zakkai har skrevet – på opfordring af Rabban Gamliel HaNasi – til jøderne i Rom år 3813 efter verdens skabelse på den 26. dag i måneden Kislew,¹⁰) at der er en kommentar hertil af den lærde Eliezer bari Ashkenazi, Guds udsending fra Jerusalem, at det blev sendt ved Jannai den Lille, en elev af Rabban Gamliel, til Josef ben Shimon HaPartsi, Guds fyrste blandt jøderne i Rom, og endelig at det blev fundet blandt romernes gamle bøger.

Prolog II (9 fulde linier) oplyser, at brevet fandtes hos en lærd mand, Lefalt (Leopold?) Immanuel Jakob von Dart, som bragte det med sig til byen Kogin,¹¹) at han sagde, det var fundet i Rom blandt romernes gamle bøger, og at der i begyndelsen af skriftet, som nu kaldes (מגילה) „rulle“, var skrevet – og så følger en forkortet version af prolog I. Heri udelades adressaten og sendebuddet, og selvfølgelig findestedet, fordi dette jo blev omtalt i starten af prolog II. Til gengæld forklares oprindelsen til kommentaren nøjere, nemlig at der „her“ (Rom eller Kogin?) opholdt sig en lærd udsending fra Jerusalem netop på den tid, hvor brevet ankom, og derfor læste han det og forklarede indholdet.

Efter selve brevet følger en kort epilog (8 linier), der gentager afsenderens navne, men rabbi Johanan kaldes her „den ydmyge“, Rabban Gamliel „Israels lys“ (hvad der er senmiddelalderlige betegnelser), og brevet skrives i navn af ikke blot Rabban Gamliel, men også alle hans trofaste elever, ja hele Israels folk, og der indføres en kort hilsen og forbøn. Derefter angives datoen og i en efterskrift nævnes endelig adressaten og sendebuddet. Derimod nævnes kommentaren og dens forfatter ikke, ej heller findestedet eller den senere overbringer af brevet.

Da det i middelalderen var almindeligt at datere breve til sidst kunne det tyde på, at epilogen er ældst, og de to prologer tilføjet senere. Hermed er dog ikke sagt, at epilogen oprindeligt var en del af brevet, den kan godt være en senere tilføjelse. Epilogen har reminiscenser fra selve brevets

ונאוי לעין שכה נואות כ' אנו מהו
האחדות ע' צ' ח' אש' ב' ק' י' א' ו'
י' כ' א' א' א' א' א' א' א' א' א'
כ' א' י' כ' א' י' כ' א' י' כ' א' י'
א' א' י' א' א' א' א' א' א' א'
ה' א' א' א' א' א' א' א' א' א'
כ' א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'

נחמה האמת' הוא' ק' ו' ג' ב' ג'
כ' א' א' א' ו' כ' א' א' א' א' א'
ו' א' א' ב' ו' ג' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'

א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'

ה' א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'

א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'
א' א' א' א' א' א' א' א' א'

midterkolonnerne og kommentaren „indrammer“ den. Henvisninger til kommentaren står i brevet lidt over linien med hebraiske tal, i kommentaren angives stedet både ved tal og ved stikord (lemma). Indskuddet i parentes på 3 verso er en tilføjelse (glosse), som nok har stået i forlægget.

indhold, og manglen på reference til rabbi Eliezer, fundet af brevet og til Kogin og Lefalt tyder også på senere oprindelse. Desuden bruges nutid i hele epilogen ligesom i hovedteksten, undtagen ved omtalen af sendebudet til sidst.

Prolog I er nok tilføjet senere, kort og koncist omtaler den omstændighederne ved brevet, fremstår næsten som en „anmeldelse“. Hvis man antager, at kommentaren er en senere tilføjelse, kan prolog I alligevel godt være ældre end kommentaren, fordi omtalen af denne er meget kort og uden besvær har kunnet interpoleres. Også slutningen om findestedet kan være en senere tilføjelse.

Prolog II fremstår som den yngste, her fortælles brevets videre skæbne, en ny person – Lefalt – omtales, og brevet kaldes også „rulle“. Desuden oplyses det, at rabbi Eliezer skrev sin kommentar „her“ – det skal vel referere til Kogin – et forhold prolog I slet ikke omtaler.

Selve brevet (ca. 8 sider) starter med en kort indledning, der er en direkte opfordring til Abraham, Isak og Israels børn om at lytte til forfatterens ord samt til at vogte Guds lære. Brevet angives at være blevet skrevet, for at folket kan huske denne lære og oprindelsen til Guds gerninger, men også for at antyde årsagerne til „to deportationer“ og den deraf følgende landflygtighed.¹²⁾ Et mystisk aspekt inddrages, idet der tales om, at det gudfrygtige folk „går i Guds hemmelighed“, som er videregivet i generationer. Denne „hemmelighed“ bliver så forklaret i brevets hoveddel, der efterfølges af en ganske kort afslutning.

Hovedindholdet starter med en kortfattet „historisk“ beretning om skabelsen, syndefaldet og Abrahams pagtslutning isprængt megen talmystik, som knytter de enkelte komponenter i fremstillingen tæt sammen. Talmystikken består i, at ethvert hebraisk bogstav også repræsenterer en talværdi, og ved at lægge et givet ords bogstavværdi sammen fås en sum, som svarer til andre ords talværdier. For eksempel knyttes der i skabelsesberetningen en forbindelse mellem shabbat (שבת = 9), som sidestilles med sandhed (אמת = 9) – shabbat er altså den sande hviledag – og mennesket (אדם = 9), som således får tæt tilknytning til både hviledagen og det sande, altså den sande Gud. Denne metode kan imidlertid også bruges „negativt“, til at skabe modsætning mellem to eller flere begreber. I syndefaldsfortællingen siges det til kvinden, at fordi hun „gjorde sandheden ufuldstændig“ (syndede) skal sandheden (אמת = 9) ændres til smerte (עצב = 18 = 1 + 8 = 9) „... med smerte skal du føde børn.“ Ved at benytte denne teknik, som ofte er associativ, kan nye sammenhænge opstå. Derefter følger en advarsel mod kristendom, idet slangen fra syndefaldet sidestilles med „løgnens messias“ Jesus Kristus, som „be-

nægtede enheden“ skønt han „udgik af Guds folk“, altså selv tilhørte Israels folk. Der advares også mod „de frafaldne mænd, som kaldes apostle“, hvis „løgneord spredes i landet som avner for vinden.“ Men advarslen gælder specielt Paulus,¹³⁾ som angives at være blandt jøderne i Rom på det tidspunkt brevet skrives, og han kaldes både mirakelmager og forfører, idet han „forleder Guds folk til at gå efter andre guder og den lov, som deres forfædre aldrig har kendt“. Derefter er der en opfordring og opmuntring til studium af toraen, den skriftlige og mundtlige lære, og særlig den mundtlige læres vigtighed understreges. Så kommer igen en „historisk“ fremstilling, denne gang om Moses og guldkalven, som blev lavet ved slangens mellemkomst, netop som Moses var ved at modtage de 10 bud fra Gud. Derpå følger en advarsel mod kristendommen, der igen fremstilles som slangens/Satans værk, og mod frafald, mundende ud i en fordømmelse af de frafaldne. Denne advarsel har næsten ingen talmystik, til gengæld parafraseres en del bibelsteder, især Jeremias kap. 17 og 18, som jo netop går i rette med de frafaldne og beder om, at de må få deres velfortjente straf. Endelig er der en opmuntring til fastholdelse af den sande tro, og også her bruges parafraser i udstrakt grad. Det berømte „Shilohcitater“ (1. Mosebog kap. 49 vers 10), som har været diskuteret voldsomt mellem jøder og kristne siden det 2. århundrede, idet de kristne hævdede, at Shiloh-citatet omhandlede Jesus Kristus, anvendes i en speciel udformning. Forbogstaverne fra ordene i citatet bruges til at danne en ny sætning: Ikke er der en ond plet som Jeshua (Jesus)!¹⁴⁾ og der advares mod denne „plet“, denne „snare“. Der benyttes også andre omstridte bibelsteder, men det hele munder ud i et løfte om frelse og tilbagekomst til landet Israel for dem, der holder fast ved Gud. Til sidst er der en ganske kort afslutning om, at det foregående var „ord af den, der spejder efter Israels frelse og beder Herren vor Gud om hjælp til os, indtil Messias kommer.“

3. Da de tidligere omtalte udgivere af brevet alle tre formodede, at brevet ikke oprindeligt var en enhed, er det nærliggende at undersøge brevet komposition, finde ud af om der er stillforskelle, tankespring, indre uoverensstemmelser, ændret ordvalg m.v. Hertil kan en simplificeret metode, byggende på tema-remabegrebet, benyttes.¹⁵⁾ Ved hjælp af denne metode kan en tekst opfattes som en kæde af udsagn, som hvert består af et tema (det der udsiges noget om) og et rema (det der udsiges om temaet). Et givet rema kan gøres til tema i et følgende udsagn, og et tema kan have knyttet flere remaer til sig. For at illustrere metoden kan den vises anvendt på brevet begyndelse – skabelsesberetningen. Hvis talmystik-

ken udelades er indholdet følgende: Gud skabte verden og mennesket og advarede mod træet og slangen. „Gud“ er altså temaet, resten remaer sluttende med advarslen mod slangen. „Slangen“ gøres derefter til tema i de følgende udsagn: „slangen“ ser mennesket står i Guds nåde, vil tilintetgøre det, vil vække synden, vil forføre kvinden. Temaet „slangen“ har således 4 remaer tilknyttet sig, og det sidste rema (her „kvinden“) gøres igen til temaet i den efterfølgende udsagnskæde. Når brevet undersøges ved hjælp af denne metode fremstår det klart som et velkomponeret, sammenhængende og meningsfyldt hele uden senere indskud og tilføjelser.

Da selve afskriften hverken angiver afsnit eller sætninger ved ophold og ortografiske tegn er det vanskeligt at få et indtryk af brevets struktur blot ved gennemlæsning af det, men også hertil er den skitserede tekstanalysemetode nyttig. Det viser sig nemlig, at brevets hovedindhold groft kan deles op i 6 større afsnit, som 3 og 3 løber parallelt, altså danner 2 tredelinger. Overskrifterne til disse afsnit kan kaldes historie – advarsel – opmuntring, historie – advarsel – opmuntring, således som det også blev antydet i det foregående indholdsreferat. Brugen af denne form bevirker, at der hos brevets modtager(e) først opbygges en tillid til, at budskabet er sandt – skabelsen, syndefaldet og Abrahams pagt var jo velkendt historie – og overgangen til advarslens ligestilling af Jesus med slangen er således forberedt. Kristendommens og dens mænds ødelæggende kraft udmales og fordømmes, og som modsætning hertil kommer opmuntringens opfordring til fastholdelse af både den skriftlige og den mundtlige lære, hvorved et evigt liv kan opnås. 2. gang er det historiske afsnit (om Moses) meget kort og tjener nærmest som en genopfriskning af slangens rolle som forfører (guldkalven!) og Moses' (jødens) vilje og evne til at forkaste afguderier. Denne forkastelse bevirkede, at slangen skabte en ny forfører (Jesus), og dette fører over i den meget kraftige advarsel, hvori der direkte eller indirekte polemiseres mod kristne dogmer som treenigheden og Jesus som Guds søn. I dette advarselsafsnit kommer der imidlertid et ny moment ind som ikke fandtes i den 1. tredeling, nemlig advarslen mod frafald og en skarp fordømmelse af frafaldne. Faktisk kan man tale om en tredeling af denne 2. gangs advarsel – rettet mod de kristne, mod de frafaldne samt fordømmelsen af frafaldne, og tyngdepunktet i brevet ligger givet i dette afsnit. Efter den voldsomme fordømmelse kommer det sidste opmuntringsafsnit, der danner en lys kontrast til den foregående dystre fordømmelse.

Brevets komposition minder slående om den klassiske retoriks opbygning af en tale,¹⁶⁾ således at exordium (indledning), narratio (sagsfrem-

læggelse), argumentatio (argumenter for eller imod), refutatio (gendrivelse) og peroratio (afslutning) i brevet modsvares af den korte indledning, 1. afsnits „historiske“ beretning, 2. afsnits advarsel mod kristendommen, 3. afsnits opfordring til torastudium (fastholdelse af troen) og endelig en kort afslutning. Brevets gentagelse af de tre midterled er blot en udbygning af dette klassiske mønster og forstærker budskabets virkning. Den „klassiske“ opbygning af brevet samt den sindrige brug af talmystik og parafrase vidner om forfatterens høje intellektuelle niveau og viden.

4. Alene ud fra selve brevet indre opbygning forekommer det rimeligt at antage, at teksten er en enhed, i det væsentlige konciperet og forfattet af én og samme person, men heraf følger, at den umuligt kan være fra år 53. Forudsætningen for den tidlige datering var som nævnt, at forskellige sproglige udtryk, dele af indholdet samt temaer fra mystikken m.m. var senere tilføjelser. Hertil kommer, at den faktiske konkrete viden om Jesus og kristendom i brevet går langt ud over, hvad samtidige og også flere hundrede år senere jødiske kilder har at berette herom.¹⁷⁾ Endelig må man sætte spørgsmålstegn ved rimeligheden af en så indtrængende advarsel mod kristendommen allerede år 53, på en tid hvor denne lille sekt kæmpede for sit liv og endnu slet ikke havde manifesteret sig som en magtfaktor, hverken religiøst eller verdsligt. Men når denne tidlige datering må afvises, hvornår er brevet så skrevet? Da der ingen ydre træk er, som kan give oplysninger herom, må man nærlæse selve teksten og herudfra fremdrage eksplicite og implicite oplysninger om brevet baggrund, jødernes forhold m.v., som kan give et fingerpeg om den rette tidsmæssige placering.

Selve ordvalget afslører ikke ret meget, dog kunne nogle enkelte udtryk fra det jødiske mystiske skrift Zohar (nedskrevet o. 1300) samt den hyppige brug af talmystik¹⁸⁾ tyde på, at brevet skal placeres efter 1200 eventuelt efter 1300. Den ret gode viden om kristendommen peger også i denne retning og forudsætter, at modtagerne er bekendt hermed, altså har et vist samkvem med kristne. Brugen af flere omdiskuterede bibelcitat-ter jøder og kristne imellem røber kendskab til jødisk-kristne disputer, og overhovedet ligger der i mange af brevet udtalelser en indirekte polemik imod de kristne. Fremhævelsen af, at det er *jøderne*, der er de udvalgte, har førstefødselsretten, har del i Guds navn m.m., ikke de kristne, afspejler modsætningsforholdet mellem jøder og kristne samt jødernes imødegåelse af det kristne krav om, at den nye religion er den gamles arvtager. Det vigtigste træk i selve brevet er imidlertid den situation som de hårde

angreb på kristendommen og især frafald afspejler. Det fremgår tydeligt, at jøderne er truet såvel religiøst som fysisk med stærke forsøg på at omvende dem, forsøg der åbenbart af og til lykkes, siden fordømmelsen af de frafaldne er så voldsom. De trofaste, der vil fastholde den rette lære, trøstes og opmuntres derimod og får forjættelsen om frelse og tilbagevenden til hjemlandet Israel.

Er situationen og forholdene for jøderne på brevets affattelsestidspunkt således nogenlunde klar, er det straks vanskeligere at placere brevet både i tid og sted. Jøderne var jo specielt i middelalderen udsat for utallige forfølgelser, fordrivelser, tvangskonverteringer, ja selv myrderier, og det er umuligt ud fra de relativt få oplysninger, der kan udledes af brevet, at datere det med sikkerhed. Men meget taler for, at det er affattet efter 1200, sandsynligvis efter 1300, men næppe senere end 1700. Tyngdepunktet ligger nok i det 14. og 15. århundrede, muligvis i Spanien, hvor der i et par århundreder rasede en veritabel religionskrig mellem kristendom og jødedom, kulminerende i fordrivelsen af alle jøder fra Spanien i 1492. Disputterne mellem kristne lærde, hyppigt frafaldne jøder, og tvangskrevne jødiske lærde var en af konfliktens følger, og der blev affattet regulære lærebøger til brug for unge jødiske studerende med anvisninger på, hvad de skulle svare præsterne og apostaterne, når disse latterliggjorde de jødiske lærdes ord. Dertil kommer, at der i begyndelsen af det 15. århundrede blev vedtaget love om tvangsdåb i Spanien og Portugal, hvor nidkære præster angreb jøderne og forsøgte at vildlede dem ved forskellige tricks, som fremkaldte imødegåelse fra jødisk side, ofte ligeledes ved tricks, idet det var for farligt at gå åbent imod kirken.¹⁹⁾ Da det også siden det 9. århundrede blev mere og mere udbredt at tvinge jøderne til at påhøre kristne omvendelsesprædikener, hvilket Dominikanerordenen fik sat i system i det 13. århundrede i både Spanien og Frankrig, er det ud fra brevets indhold og opbygning meget nærliggende at tænke sig, at brevet enten er en prædiken eller også en slags „sendebrev“, der cirkulerede i jødiske menigheder.

For at kunne løse brevets »hemmelighed« og få en mere præcis datering af det er det imidlertid nødvendigt at undersøge såvel polemiske skrifter som prædikener i middelalderen, som på forhånd enten er dateret eller med sikkerhed kan dateres. Ud fra det billede af de forskellige faser i de to litterære genrers udvikling, en sådan undersøgelse kunne give, ville det måske være muligt at placere brevet i dets rette historiske omgivelser.

NOTER

(1) Dansk-jødisk lærd (1853–1932), hvis bibliotek erhvervedes af Kgl. Bibl. 1932. – (2) Med rette påpeget af tidligere førstebibliotekar dr. phil. Rafael Edelmann i en lille upubliceret oversigt over Samlingen af orientalske Håndskrifter i »Bibliotheca Simonsiana«. – (3) Papiret er hollandsk, håndgjort bøttestrømpapir fra omkring 1800, vandmærket er en bikube, navnet Honig. Det er lavet i folio, der står Pro Patria i vandmærket. Føljet i 8°. Hs. består af 4 dobbelte blade, syet sammen i Quaternio med bomuldstråd, og der mangler intet. Hver side måler 16,5 × 10,5 cm. Omslaget består af et blad, mage til de andre, hvorpå der er klæbet tapet med et typisk empiremønster. Skriften er en tysk-hebraisk kursiv fra det 18. årh., meget ordentlig og tydelig. Afskriften er besørget af Salomo Dubno (1738–1813), en kendt jødisk lærd, der en tid lang arbejdede sammen med den berømte tysk-jødiske filosof Moses Mendelssohn på en oversættelse af bibelen til tysk (trykt med hebraiske bogstaver), jfr. F & F XIII 1966 s. 79. Senere er der med sjusket skrift skrevet et hyldestdigt til Dubno på første side. – (4) Catalog . . . Hebräischer und Jüdischer Bücher, Handschriften . . . nachgelassen von Rabbi Meijer Lehren, Rabbi Akiba Lehren, und Rabbi Moses de Lima . . . , Amsterdam 1899, s. 239 nr. 4184. Heri anføres, at Salomo (af) Dubno har afskrevet det. – (5) Udkom 1895 i Munkács i Ungarn med kommentaren af rabbi Eliezer og findes anført i Ch. B. Friedberg: Bibliographical Lexicon, Antwerpen 1928–31, s. 11 nr. 246. Eksemplar i Library of Congress. Denne udgave er baseret på et håndskrift fundet i Belzerrebbens bibliotek i 1890. Dette hs. afviger lidt fra Simonsens hs.

(6) Teksten blev publiceret i Sippurei Mehokkekei datei hanotsrim uden rabbi Eliezers kommentar, men udgiveren af denne bog slørede omstændighederne ved den og angav på titelbladet, at den blev udgivet af Hebrew Publishing Company i Brooklyn, New York. Udgiver og årstal blev ikke opgivet. Ifølge Ch. B. Friedberg: Bibliographical Lexicon III, Tel Aviv 1954, s. 762 nr. 548 blev den trykt i Krakow 1907. Eksemplar i Library of Congress. Også denne tekst afviger lidt fra Simonsens hs. – (7) I Otsar Midrashim, New York 1915, udgivet af J. D. Eisenstein, som i en kort indledning angiver, at brevet blev trykt 1. gang i Czortkow i Galizien i 1895 fra et gammelt håndskrift, og 2. gang i London 1906. Den fejlagtige angivelse af Czortkow som trykkested skyldes, at der på titelbladet angives, at folk i Galizien kan købe bogen hos en mand i Czortkow. Hvorfor Eisenstein mente, at Sippurei-udgaven, som han lagde til grund for sin udgave, blev trykt i London står ikke klart. – (8) Udgivet i Antwerpen med kommentaren af rabbi Eliezer ved A. I. Dziubas, der yderligere føjede sin kommentar til. Baseret på samme håndskrift som 1895-udgaven. Desuden kom der en upagineret udgave, uden angivelse af trykkested og år, men med to kommentarer, rabbi Eliezers og en kaldt „Kol Jehuda“. Eksemplar i Library of Congress. Ifølge Ch. B. Friedberg: Bibliographical Lexicon I, Tel-Aviv 1951 s. 19 nr. 464 udkom yderligere en udgave i Warszawa 1932 med en kommentar kaldt „Kol Jehuda“ af en uidentificeret lærd. Denne udgave angives at være en andenudgave. Den upaginerede udgave er da formodentlig førsteudgaven. Kirjath Sepher VII, s. 56 nr. 173 anfører Dziubas' udgave, og i X, s. 439 nr. 1456 nævnes andenudgaven fra Warszawa. Derefter er der såvidt vides ikke kommet flere trykte udgaver af brevet. Meget tyder på, at alle de

trykte udgaver er baseret på Munkács-håndskriftet, hvorimod Simonsens hs. står alene, men dette er endnu ikke endegyldigt undersøgt.

(9) Svensk exegetisk årsbok V, 1940, s. 184–205. – (10) Denne tidsregning blev først almindelig brugt i det 9. århundrede. – (11) Kan ikke identificeres. – (12) De to deportationer refererer til eksilet i Babylon 586–538 og til forholdene efter Roms sejr over Judæa år 70 og igen 135, hvoraf fremgår, at brevet i hvert fald er senere end det andet tempels ødelæggelse i år 70. – (13) Kom først til Rom o. år 63. – (14) Se A. Posnanski: Schiloh, Leipzig 1904, s. 137–138. Denne fortolkningsmetode kaldes notarikon og brugtes af såvel jøder som kristne. Det nævnte eksempel tilskrives en rabbi fra o. 1100. – (15) Se F. Daneš: Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. *Folia Linguistica*, Tomus IV, 1970, s. 72–78. – (16) Se J. Fafner: *Retorik. Klassisk og moderne*. København 1977. – (17) Se Johann Maier: *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung*, Darmstadt 1978, s. 273. – (18) Især brugt i senmiddelalderen, efter Zohar. – (19) Se J. D. Eisenstein: *Otsar Wikuhim. Polemics and Disputations*, New York 1928, s. 14.